

مقاله پژوهشی: بررسی و تحلیل شاخص‌های توسعه امنیت‌زا در مناطق مرزی

(مورد مطالعه: مناطق مرزی غرب کشور)

[20.1001.1.33292538.1400.11.40.12.8](https://doi.org/10.1001.1.33292538.1400.11.40.12.8)

منصور رحمتی^۱ و سمیه محمدی حمیدی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۷

چکیده

پایدارترین امنیت در یک کشور برابری در توسعه و تعادل در برخوردار از منابع و امکانات توسعه آن کشور است. توسعه در ابعاد مختلف اجتماعی و اقتصادی زمینه‌ساز و بستر ایجاد امنیت است و خود نیز از آن تأثیر می‌پذیرد. اهمیت این امر در مرزهای کشور دوچندان است. این مناطق با توجه به موقعیت جغرافیایی و سیاسی خود همواره بستر ناامنی و بروز اختلافات بوده است. مرزهای غربی کشور نیز از این قاعده مستثنا نبوده و همواره از عدم امنیت رنج می‌برند. در این راستا در این مقاله به بررسی شاخص‌های معرف توسعه در شهرستان‌های مرزی غرب کشور پرداخته‌ایم. نوع تحقیق کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات نیز از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره ویکور و نرم‌افزار ARC GIS بهره گرفته شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، بیشتر شهرستان‌های غرب کشور به توجه به شاخص‌های مورد مطالعه وضعیت بهتری ندارند. همچنین این شهرستان‌ها در مقایسه با دیگر شهرستان‌های استان‌های مورد نظر نیز دارای وضعیت بهتری نبودند. مقایسه تطبیقی شهرستان‌های محروم در سال ۱۳۸۱ با وضعیت کنونی شهرستان‌ها نیز نشان داد این شهرستان‌ها بعد از گذشت چندین سال هنوز هم از محرومیت و نبود امکانات توسعه رنج می‌برند. به این ترتیب بستر ناامنی در این مناطق حساس از کشور فراهم می‌گردد. علاوه بر این، این امر باعث عدم تعادل توسعه در میان مناطق کشور می‌گردد؛ بنابراین جهت جلوگیری از عدم تعادل در مناطق کشور لزوم توجه جدی مسئولین به این مناطق و اعطای تسهیلات و بودجه‌های مکفی جهت پیشرفت اقتصادی و اجتماعی در این مناطق لازم و ضروری است.

۱. استادیار گروه برنامه‌ریزی شهری و روستایی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل (نویسنده مسئول)

Rahmati1358@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه محقق اردبیلی: s_mohammadi@uma.ac.ir

کلیدواژه‌ها: توسعه، امنیت، مرز، ویکور

مقدمه و بیان مسئله

در حال حاضر دستیابی به رشد و توسعه پایدار یکی از مباحث عمده کشورها به‌ویژه کشورهای در حال توسعه به شمار می‌رود و کشورهای در حال توسعه جهت جبران عقب‌ماندگی‌ها، فرار از فقر سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و برای رسیدن به توسعه‌ای متعادل و همه‌جانبه که بتواند به بهبود وضع زندگی همه مردم منجر گردد، نیازمند شناخت صحیح و برنامه‌ریزی‌های مناسب و بهینه در سطح ملی و منطقه‌ای است (نظم‌فر و پادروندی، ۱۳۹۲: ۱۰۴). به عبارتی دیگر توسعه و امنیت، تأثیرات متقابلی در مناطق مرزی بر هم دارند، به گونه‌ای که هر اقدامی در فرایند تحقق توسعه تأثیرات مستقیمی بر فرایند تحقق امنیت می‌گذارد و برعکس. به این ترتیب مناطق دارای شاخص‌های بالای توسعه از ضرایب امنیتی بالاتری نسبت به مناطق توسعه‌نیافته‌تر برخوردارند (عندلیب، ۱۳۸۰: ۱۹۶). نابرابری‌های توسعه، می‌تواند شکاف‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را عمیق‌تر نماید. این موضوع در ایران به دلیل تنوع مذهبی و فرهنگی اهمیت بیشتری دارد. از این رو توسعه و پایداری امنیت نتیجه کاهش فقر، بیکاری و برابری شهروندان است و می‌توان چرخه‌ای را تصور کرد که فقر و کاهش سایر مؤلفه‌های مرتبط با امنیت انسانی منجر به ناامنی و ناامنی موجب توسعه‌نیافتگی و بی‌ثباتی در جامعه خواهد شد (آدمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰). تغییرات اجتماعی - اقتصادی دهه‌های اخیر عدم تعادل منطقه‌ای و تمرکز بیش از حد امکانات در برخی نقاط و محرومیت دیگر نقاط را در پی داشته است که در نتیجه آن برخی مناطق در مقایسه با سایر مناطق یک کشور عملکرد بهتری داشته. در نتیجه از رشد و توسعه مطلوب‌تری برخوردار بوده‌اند (تقوایی و صبوری، ۱۳۹۱: ۵۴). هدف برنامه‌ریزی نیز، تبدیل وضعیت موجود به وضع مطلوب، پیشرفت و آبادانی است. بدیهی است برای رسیدن به وضع مطلوب، در گام نخست، باید شناخت دقیق و همه‌جانبه‌ای از وضع موجود داشت؛ چنین شناختی تنها از طریق علم جغرافیا آن هم به صورت دینامیک و بر اساس نگرش سیستمی امکان‌پذیر خواهد بود. سطح‌بندی توسعه، روشی برای سنجش توسعه مناطق است که اختلاف مکانی،

فضایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق را نشان می‌دهد و وضعیت مناطق را نسبت به یکدیگر از نظر سطح توسعه مشخص می‌کند (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۵). از سوی دیگر، امروزه به دلیل پیشرفت توسعه و تمدن، امنیت نیز به‌مثابه دیگر موضوعات بحران‌برانگیز کشورها، نقش مهم‌تری به خود گرفته و دامنه آن، همه ابعاد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و روانی زندگی انسان‌ها را در بر گرفته است. این تحولات گرچه مشکلات بسیاری از زندگی انسان‌ها را نسبت به گذشته بهبود بخشیده است، اما آمارها نشان از کاهش امنیت و افزایش ناامنی دارند. ناامنی‌های پیدا و پنهان، طبیعی و انسانی، در زندگی کودکان، زنان، مردان و حتی سالخوردگان با شدت و ضعف، دامن‌گیر تمام جوامع است (صارمی، ۱۳۸۹: ۱۰۸).

با توجه به مقولات فوق، باید در روند توسعه هر شهرستان نیز این موارد مورد نظر قرار گیرد، به‌خصوص در شهرستان‌هایی که در نواحی مرزی قرار دارند؛ چراکه توسعه‌یافتگی یک کشور در توسعه همه‌جانبه تمام مناطق و محدوده جغرافیایی آن است و مناطق مرزی هم به‌خاطر نقش اساسی در امنیت ملی و محلی حائز اهمیت است و ایجاد فرصت‌های برابر برای این مناطق کمک شایانی به توسعه کشور خواهد کرد (تکویی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶). در این میان ضرورت پرداختن به مقوله توسعه امنیت‌زا از آنجایی مهم می‌نماید که پیوند متقابل میان امنیت و توسعه اجتناب‌ناپذیر است. امنیت زمینه‌ساز و بستر توسعه در ابعاد اجتماعی و اقتصادی است و خود از آن تأثیر می‌پذیرد. به همین دلیل با مطالعه توسعه امنیت پایدار و تعیین مؤلفه‌های آن، امنیت یک عامل اساسی به شمار می‌رود. با عنایت به تنوع ویژگی‌های محیط طبیعی، وسعت سرزمین و مرزهای آن و نیز همسایگان متعدد، جمهوری اسلامی ایران کشوری است که از نظر خصوصیات و امکانات فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی و سیاسی هم به لحاظ درونی و هم بیرونی با شرایط متنوعی روبه‌رو است. این شرایط ویژه به لحاظ توسعه و امنیت، نه‌تنها فرصت‌هایی را پیش رو قرار می‌دهد، اما در عین حال زمینه‌ساز پاره‌ای دل‌مشغولی‌های جدی بوده است (رحمانی‌فضلی و سعیدی، ۱۳۹۴: ۷). توجه به توسعه عمومی این مناطق با توجه به شرایط نسبتاً منحصربه‌فرد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و امنیتی باید مدنظر قرار گیرد، چراکه امنیت یک کشور به

استحکام مرزهای آن کشور است و توجه به نیازهای این شهرستان‌ها موجب جلوگیری از جابه‌جایی جمعیت خواهد شد و ایجاد فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی انگیزه‌ماندن در این محدوده جغرافیایی را بیشتر خواهد کرد (نکویی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶). با توجه به موقعیتی که اکثر استان‌های مرزی دارند به دلیل فاصله از مرکز به همان میزان توجه متولیان امر برای حمایت‌های توسعه‌ای کاهش می‌یابد. مناطق مرزی (آذربایجان غربی، کردستان، کرمانشاه، ایلام، خوزستان) نیز از این قاعده مستثنا نیست و در ردیف استان‌های محروم قرار دارد. موقعیت جغرافیای استان‌های مذکور سبب شده است تا از نظر قرار گرفتن موانع طبیعی در برابر ارتباطات مؤثر و راه‌های مواصلاتی با مشکلاتی روبه‌رو شوند؛ بنابراین تمرکز امکانات و خدمات در مرکز، باعث دورافتادگی و محرومیت استان‌ها از این مواهب گردیده است. نکته قابل تأمل این است که استان‌های مرزی برخوردار از ضعف اقتصادی و فرهنگی، سطوح دغدغه‌های امنیتی آن نیز گسترده‌تر است. به همین منظور شناسایی و مهار پارامترهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که قابلیت تبدیل به تهدید امنیتی را دارند باید با توجه به مؤلفه‌های امنیتی مورد توجه قرار گیرند؛ زیرا در صورت بالا بودن ضریب رکود اقتصادی، بیکاری و فقر نمی‌توان نسبت به تحقق امنیت فراگیر در سطح مناطق مرزی خوش‌بین بود؛ بنابراین در راستای شناخت جایگاه توسعه‌ای شهرستان‌های مرزی این استان‌ها به‌عنوان یکی از مناطق محروم کشور، جهت برنامه‌ریزی و هدایت ظرفیت‌ها و امکانات لازم برای سرمایه‌گذاری به‌منظور محرومیت‌زدایی و کاهش نابرابری‌ها لازم و ضروری است. مسئله اصلی این مقاله نیز بررسی و مقایسه سطوح یا درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های مرزی استان‌های مذکور در راستای تحقق امنیت پایدار مرزی و به‌تبع آن امنیت کشور است.

پیشینه تحقیق

مفهوم امنیت در پی توسعه تحلیل‌های جدید امنیتی و پس از جنگ سرد در اروپا مطرح شد (بیلگین، ۲۰۰۳: ۲۰۶). در جهان امروز نیز از جمله پدیده‌های قابل توجهی است که از نیازها

و ضرورت‌های اساسی فرد و جامعه به شمار می‌رود و فقدان آن یا اختلال در آن پیامدها و بازتاب‌های نگران‌کننده و خطرناکی به دنبال دارد و از مهم‌ترین مؤلفه‌ها برای رسیدن به درجات قابل اتکایی از ثبات است. همچنین نخستین عاملی است که موجب می‌شود انسان‌ها کنار هم آیند، از نیروی هم کمک گرفته و در مسئولیت‌های اجتماعی مشارکت جویند تا آسوده‌تر و متعهدتر زندگی کنند (بذرافشان و طولابی‌نژاد، ۱۳۹۵: ۵۶). با وجود اینکه دیرزمانی از توجه جامعه و محافل علمی ایران به مطالعه امنیت نمی‌گذرد و طرح علم این پدیده از پیشینه تاریخی چندانی برخوردار نیست، اما امروزه با حجم قابل توجهی از آثار درباره امنیت در کشورمان مواجه هستیم (خلیلی، ۱۳۸۶: ۲۸۰). در این قسمت به چند مورد از تحقیقات انجام‌گرفته در مناطق مرزی کشور اشاره شده است.

یافته‌های ساربان و یاری (۱۳۹۸) در رابطه با پایداری اقتصادی با تقویت امنیت مرزی مناطق روستایی در شهرستان گرمی، نشان می‌دهد که به‌جز متغیرهای تنوع‌بخشی و کارایی، بین تمامی متغیرهای پایداری اقتصادی (رفع فقر، سازگاری با محیط، کاهش آسیب‌پذیری و میزان بهره‌وری) با تقویت امنیت مرز رابطه معنی‌داری وجود دارد. یافته‌های تحقیق رحمتی و همکاران (۱۳۹۸) که به بررسی شاخص‌های سرقت در استان‌های مرزی کشور پرداخته‌اند، نشان داد بیشتر استان‌های مرزی به‌خصوص استان‌های خوزستان و ایلام در غرب کشور از این معضل رنج می‌برند. یافته‌های مشکینی و همکاران (۱۳۹۶) در زمینه توسعه‌یافتگی استان‌های مرزی در راستای امنیت پایدار، نشان می‌دهد استان مازندران در جایگاه اول و خراسان رضوی در جایگاه دوم و درنهایت استان خوزستان در جایگاه سوم از لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه قرار گرفته‌اند. همچنین نتایج کلی نشان‌دهنده توسعه نامتوازن مرزهای کشور با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه است. محمدی و همکارانش (۱۳۹۳) با بررسی و اولویت‌بندی وضعیت شاخص‌های امنیت اجتماعی و رتبه‌بندی استان‌های کشور از نظر سطح امنیت اجتماعی با استفاده از روش تحلیل رابطه‌ای خاکستری^۱ با به‌کار بست شاخص‌های امنیت، با به‌کارگیری شاخص‌های امنیت اجتماعی و

تحلیل رابطه خاکستری به اولویت‌بندی استان‌های کشور نشان دادند، پنج شاخص، سرقت از اماکن دولتی، قتل عمد، تصادفات برون‌شهری، قاچاقچیان دستگیرشده در زمینه مواد مخدر، ضرب و جرح و صدمه، دارای کمترین درجه رابطه خاکستری هستند. همچنین استان‌های سمنان، قم، همدان، سیستان و بلوچستان و خراسان رضوی از درجه رابطه خاکستری پایین‌تری برخوردار هستند. همچنین سرور و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی دیگر با استفاده از ۶۳ شاخص در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و آموزشی و کالبدی به بررسی شاخص‌های توسعه در مناطق مرزی استان آذربایجان غربی پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد، شاخص‌های توسعه در میان شهرستان‌های این استان به صورت متعادل توزیع نشده است و شهرستان‌های پیرانشهر، سردشت و ارومیه به ترتیب در جایگاه اول تا سوم از لحاظ برخورداری از این شاخص‌ها دارای وضعیت فرا برخوردار می‌باشند. در مقابل، شهرستان‌های ماکو، اشنویه و چالدران دارای وضعیت نابرخوردار از لحاظ برخورداری از شاخص‌های مورد مطالعه می‌باشند. کریمی و وفایی (۱۳۹۲) در تحقیقی دیگر به بررسی امنیت‌سازی با توسعه پایدار در مناطق مرزی در شهر مریوان پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان داد که توسعه پایدار ارمغان امنیت و امنیت پایدار ارمغان توسعه است و امکانات در منطقه مطابق الگوی مناسب توزیع نشده و در جهت تحقق توسعه پایدار نیست. درنهایت یافته‌های توکلیان و ایزدی (۱۳۹۱) نشان می‌دهد، مناطق مرزی کشور ما به دلیل کمبود امکانات از محروم‌ترین نقاط کشور می‌باشند و با انجام بررسی‌های مشخص گردیده که انجام کارهای غیرقانونی همچون قاچاق کالا برگرفته از کمبود امکانات است. درنهایت یافته‌های سعیدی و خالدی (۱۳۸۹) نیز نشان داد، شناخت تأثیر عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی بر امنیت این مناطق از اساسی‌ترین نکات در درک آسیب‌پذیری‌های امنیتی به منظور جلوگیری از هرگونه تنش و کش‌های ضدامنیتی به شمار می‌رود. طبق یافته‌های این بررسی، ناامنی در این مناطق بیش از هر چیز منشأ اقتصادی دارد. به‌زعم نویسندگان مقاله، مهم‌ترین چالش فراروی امنیت در این مناطق نارضایتی از فعالیت‌های اقتصادی است. این عامل باعث افزایش بیکاری گردیده و در نتیجه باعث شده تعداد زیادی

از مرزنشینان به منظور امرار معاش به قاچاق کالا روی آوردند. مجموعه مسائل و مشکلات اقتصادی این مناطق ضمن فراهم آوردن بستر ارتکاب جرم و تردهای غیرمجاز به آن سوی مرز، تبعات سوء امنیتی را نیز به همراه داشته و برقراری نظم و امنیت و کنترل این مناطق را با مشکلات و تهدیداتی روبه‌رو نموده است. یافته‌های حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۰) نشان می‌دهد، نزدیکی به مرزهای بین‌المللی تأثیری بر میزان توسعه‌یافتگی آن‌ها نداشته است و تفاوت‌های قومی و زبانی عامل تعیین‌کننده سطح توسعه‌یافتگی در این شهرستان‌هاست. همان‌طور که یافته‌های تحقیقات بالا نشان می‌دهد، شاخص‌های توسعه نقش مهمی در میزان امنیت این مناطق بازی می‌کند. این مقاله علاوه بر ارائه تحقیق جامع در مناطق مرزی غرب کشور که تاکنون انجام نشده است به بررسی رابطه بین شاخص‌های توسعه و امنیت در این مناطق پرداخته است.

مبانی نظری

مناطق مرزی

مناطق مرزی به دلیل مجاورت با کشورهای خارجی و شرایط جغرافیایی و سیاسی حاکم بر آن‌ها، ویژگی‌های خاص خود را دارد. چنانچه این ویژگی‌ها مورد توجه قرار نگیرد، تأثیراتی منفی بر روند توسعه و امنیت مناطق می‌گذارد و به‌عنوان تهدیدی در برابر توسعه عمل خواهد کرد؛ اما اگر مورد توجه قرار گیرند و در فرایند برنامه‌ریزی توسعه و آمایش آن مناطق، به کار گرفته شوند، اثرات مثبتی از خود به‌جای می‌گذارند و از تهدید به فرصت تبدیل می‌شوند. طبیعت منزوی و غیرحاصلخیز مناطق مرزی، به‌خصوص در عرصه‌های کوهستانی و بیابانی ایران، پیوسته به دلیل فقدان رفاه و نبود انگیزه‌های لازم برای زندگی، زمینه‌ساز مشکلات سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای دولت‌های وقت بوده است، ناتوانی‌های بالقوه در تولید، فقدان اشتغال مناسب، پایین بودن درآمد و عدم دسترسی به نیازهای اولیه، عمده‌ترین مشخصه اقتصادی اجتماعی این مناطق است که زمینه را برای تخلیه این مناطق فراهم نموده است (قربانی سپهر، ۱۳۹۸: ۱۱۷). دراصل ایجاد امنیت، توزیع بهینه جمعیت در سرزمین از راهبردهای توسعه‌یافتگی به حساب می‌آید و این امر در مناطق

مرزی اهمیت دوچندان دارد. به عبارتی، خالی بودن سرزمین از جمعیت، حفره امنیتی جدی و یک نقطه ملال‌آور برای آن بخش از سرزمین است که این نقاط به‌ویژه در مرزها باعث رشد فعالیت ساختارهای غیررسمی گروه‌های فعالیتی و جمعیتی چون قاچاقچیان، سازمان‌دهندگان مهاجرت‌های غیرقانونی، سازمان‌دهندگان گروه‌های اپوزیسیون و ... می‌شود. به‌طور کلی، مناطق مرزی مناطقی هستند که در بدنه آن‌ها می‌تواند الگوهای متضادی از تعاملات مرزی از همکاری، یکپارچگی و ادغام تا مانع در برابر هرگونه تعامل و ارتباط شکل بگیرد به عبارت ساده‌تر، مرزها به دلیل موقعیت جغرافیایی‌شان توانایی محدود کردن یا تسهیل تجارت میان مرزی و سایر تبادلات بین دو کشور را دارند. یک مرز به‌عنوان یک مانع می‌تواند ضمن شکل‌دهی به فضای مرزی به‌صورت فضایی توسعه‌نیافته، منزوی و با محدودیت‌های بالا، منجر به افزایش هزینه‌های مبادلاتی و معاملاتی، ممانعت از جریان آزاد اطلاعات و حفظ پیچیدگی بازار شود؛ اما در مقابل، یک مرز به‌عنوان یک منطقه تماس، ضمن توسعه فعالیت و نفوذ افراد، بنگاه‌ها و دولت‌ها به خطوط ماورای مرزی، باعث خلق فرصت‌های جدید به‌ویژه برای جوامع مرزنشین می‌شوند (سلطانی و تقی‌لو، ۱۳۹۸: ۱۶۱).

امنیت

واژه امنیت به‌عنوان یک مفهوم عام تمامی شئونات و ابعاد زندگی انسان را در برمی‌گیرد و با بقای نفس و صیانت از حیات و موجودیت انسان پیوند می‌خورد. در واقع امنیت تضمین‌کننده حیات و بقای انسان و موجود زنده است. از طرفی امنیت موضوعی استنباطی است که واقعیت یافتنش در محیط، مستلزم اقدامات و برنامه‌ریزی ویژه‌ای است. در حالی که مفهوم امنیت ثابت است، محتوای جغرافیایی امنیت با توجه به شرایط زمان و مکان تغییر می‌کند (علوی قسونی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۰). در مفهوم عینی آن امنیت اندازه‌گیری فقدان تهدید بر ضد ارزش‌های کسب‌شده است. در واقع امنیت به معنای رفع خطرات موجود و احتمالی، همچنین به معنای استفاده بهینه از فرصت‌های موجود است؛ بنابراین می‌توان گفت که امنیت دارای دو عنصر اصلی تهدید و فرصت است و برقراری امنیت وابسته به

رهایی نسبی از تهدید و بهره‌گیری بهینه از فرصت‌ها است (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۰۲). سازمان ملل امنیت را چنین تعریف می‌کند: «کشورها هیچ‌گونه احساس خطر حمله خارجی، فشار سیاسی یا اقتصادی نکنند و بتوانند آزادانه گسترش و توسعه خویش را تعقیب نمایند». مفهوم امنیت در گذشته به حفاظت از مرز و سرزمین از تهدیدات خارجی با استفاده از قدرت نظامی مربوط می‌شد. سلطه‌گری به همراه تهدیدات غیرنظامی شامل تخریب محیط، فقر، مهاجرت‌های اقتصادی، مناقشات بر سر منابع، گسترش مواد مخدر مباحث جدیدی در مورد معنی امنیت پدید آورده است (جلالیان و ویسیان، ۱۳۹۷: ۱۳۰). مکتب کپنهاک^۱ بیش از سایر مکاتب به تحقیق در رابطه با امنیت پرداخته است. مبانی نظری این مکتب در مطالعات امنیتی بر سه اصل استقرار است:

یکی سطح تحلیل آن که جهانی نیست و بیشتر به تحلیل منطقه‌ای گرایش دارد. دوم اینکه بخش‌ها و ابعاد امنیت را متعدد می‌داند و تنها نظامی‌گری را شامل نمی‌شود. سوم اینکه در خصوص امنیتی کردن موضوعات (چه در حوزه داخلی و چه در حوزه خارجی) دیدگاه خاصی را دنبال کرده و باور به نفی آن دارد. از نظر سطح تحلیلی، تحلیل امنیت در این مکتب در سه سطح جهانی، منطقه‌ای و داخلی صورت می‌گیرد. در سطح جهانی، بیشتر تحلیل عملکرد و سیاست‌های قدرت‌های بزرگ مدنظر است. در سطح منطقه‌ای، حیطه قلمرو تحلیل محدوده شده و روندها و قدرت‌های منطقه‌ای در نظر است. سرانجام سطح داخلی است که در آن، شرایط، سیاست‌ها و عملکرد داخلی و تأثیر آن بر امنیت در نظر است (معزی و وثوقی، ۱۳۹۷: ۳۰).

توسعه

برای برخورداری از تلقی بهتر از مفهوم توسعه ناموزون، ابتدا باید درک مناسبی از مفهوم توسعه داشت. همان‌طور که مایکل تودارو اشاره کرده است، «توسعه را باید جریانی چندبعدی دانست که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و

---

1. Copenhagen School.

نهادهای ملی و نیز تسری رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است». از این رو، می‌توان مفهوم توسعه را به صورت «ارتقای مستمر کل جامعه و نظام اجتماعی به سوی زندگی بهتر یا انسانی‌تر» تعریف کرد. با این وصف، توسعه ناموزون حکایت از شکاف میان درجه توسعه یک منطقه از یک کشور نسبت به منطقه دیگر با توجه به ابعاد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی این امر دارد. به عبارت دیگر، توسعه ناموزون ناظر به عواملی نظیر شرایط طبیعی و جغرافیایی، ویژگی‌های جمعیتی، ساختار برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و جهت سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی است که برای برخی مناطق یک کشور درجه‌هایی از توسعه‌یافتگی و برای برخی دیگر درجه‌هایی از توسعه‌نیافتگی (به نسبت مناطق توسعه‌یافته‌تر) را به بار می‌آورد (رحیمی، ۱۳۹۶: ۷۲).

توسعه در معنای ساده آن به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن فرد یا چیزی دچار رشد یا تغییر می‌شود و به وضعیت رو به جلو یا پیشرفته‌تری دست پیدا می‌کند. با این حال، مفهوم «توسعه» در ادبیات اقتصادی و سیاسی، نسبتاً جدید است و حاصل تحولاتی است که عصر روشنگری و با رواج تفکر مدرنیته، در اندیشه و عملکرد انسان ایجاد کرده است. در عصر روشنگری، انسان محور و معیار قرار گرفت و همه تلاش‌ها به سمت تسلط او بر طبیعت سوق پیدا کرد و این تفکر ایجاد شد که «وعده‌ای که مذهب درباره بهشت ازلی داده است، می‌تواند روی زمین و به مدد نیروی خود انسان تحقق پذیرد» چنین تحولی در تفکر و اندیشه بشر، باعث شکل‌گیری پارادایمی شد که در آن تلاش برای نوزایی، ارتقا و پیشرفت به یکی از مبانی و دستور کارهای اصلی انسان تبدیل شد. مفهوم توسعه در نهایت برآیند یا ثمر این تحول عظیم است (شاپوری و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶). توسعه فرایندی همه‌جانبه است و فقط رشد و توسعه اقتصادی را شامل نمی‌شود، بلکه دارای ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، سیاسی است. از طرفی توسعه‌ای پایدار است که به تمامی بخش‌ها به طور هم‌زمان توجه کند و تمامی بخش‌ها به طور هماهنگ با یکدیگر رشد کنند. به این ترتیب، توسعه پایدار روستایی عبارت است از فرایند کمک به مردم روستایی از طریق اولویت‌بندی نیازهایشان، فعال نمودن آن و سرمایه‌گذاری در زمینه ایجاد

زیرساخت‌ها و ارائه خدمات اجتماعی، برقراری عدالت و برابری با توجه به ظرفیت‌های محلی (همتی و پذیرا، ۱۳۹۷: ۲). در مورد رویکردهای عدیده‌ای که در خصوص توسعه وجود دارد. رویکرد توسعه پایدار مؤخرترین و همچنین کامل‌ترین رویکرد موجود در خصوص توسعه است. مفهوم توسعه پایدار از نگرانی اساسی جامعه انسانی و نیاز آن به امنیت ناشی می‌شود؛ چراکه ارتباط بین امنیت و توسعه تأیید گردیده است (فرجی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۶) (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱- مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه امنیت‌زا

شاخص‌ها	مؤلفه‌های کلیدی
<ul style="list-style-type: none"> • انسان به‌عنوان محور توسعه • رفاه و آسایش شهروندان به‌عنوان هدف توسعه • عملکرد عدالت‌گرایانه حکومت‌ها و دولت‌ها نسبت به شهروندان • از بین بردن شکاف طبقاتی • رفع دوگانگی‌های اجتماعی و قطبی شدن اجتماعی • رفع انحصار در استفاده و بهره‌مندی از منابع ملی • بریدن حلقه‌های اصلی چرخه فقر چندبعدی • رفع تبعیض در ارائه فرصت‌ها به افراد و گروه‌های مختلف متناسب با قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها • ارائه فرصت به افراد و گروه‌ها برای راهی از گرسنگی و پایان به آن • فرصت مشارکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اداره امور • کرامت بین افراد و گروه‌ها • تأمین نیازهای اولیه برای همه • دسترسی برابر افراد و گروه‌ها به نیازها و خدمات اولیه • تبدیل مردم به عاملان توسعه • حق دستیابی به توسعه برای افراد و گروه‌ها • ارائه فرصت ویژه به گروه‌ها و افراد آسیب‌پذیر و کم‌توان • حق افراد و گروه‌ها در شنیده شدن و دیده شدن و فرصت دادن به آن‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> • حق مشارکت در فرایند توسعه • حق بهره‌مندی از مزایای برون‌داد و مواهب توسعه • مسئولیت توسعه

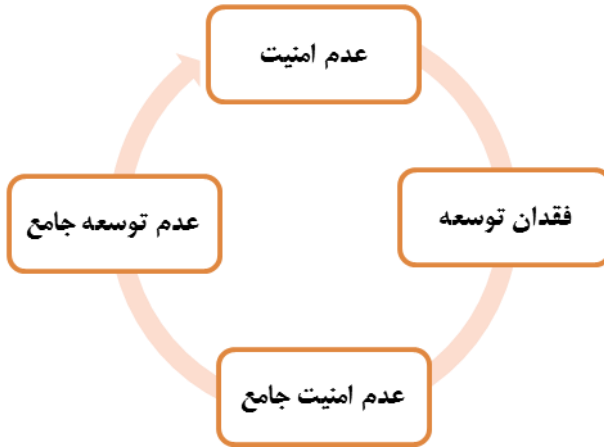
(فرجی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۸).

پیوستگی توسعه و امنیت

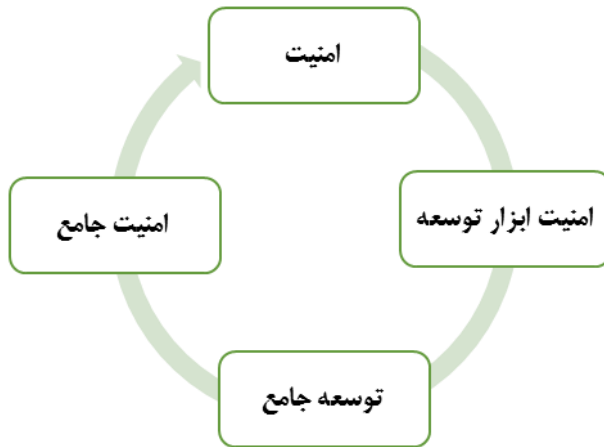
امروزه توسعه و امنیت دو مفهوم حیاتی برای ملت‌ها هستند و تبیین نسبت میان آن‌ها به مسئله‌ای پیچیده و مناقشه‌برانگیز در محافل آکادمیک و مباحث مربوط به سیاست‌گذاری تبدیل شده است. از یک‌سو توسعه‌جریانی چندبُعدی است که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع در رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است. از سوی دیگر امنیت، مفهومی ذهنی و گفتمانی است که ترسیم دامنه آن پیوند مستقیم و سترگ با جهان‌بینی یا ذهنیت و درک نخبگان و مردم از آسیب‌پذیری و تهدید دارد. پیچیدگی‌ها و مناقشات مربوط به امنیت و توسعه در کشورهای در حال توسعه با تقلیل این مسائل به خشونت سیاسی و تروریسم یا فقر که در ادبیات محققان غربی برجسته است، درمان نخواهد شد. بر اساس آموزه‌های نواقع‌گرایی و به‌ویژه مکتب کپنهاگ و همچنین رویکردهای عملی موجود در برخی جوامع و کشورها امنیت، مقدم بر توسعه تلقی شده و به سایر زمینه‌ها از جمله توسعه از دریچه نگاه امنیتی نگریسته می‌شود، به شکلی که گفتمان‌های امنیتی مسیر حرکت در سایر حوزه‌ها را تعیین می‌کند. چنان که در میان نظریات جهان سوم نیز با وجود تأکید برخی نظریه‌پردازان بر توسعه، به دلیل وجود ضعف‌های موجود در ساختار داخلی این کشورها به‌طور عمده امنیت، مقدم بر توسعه دانسته می‌شود. در برخی دیگر از نظریات امنیتی مانند نظریه لیبرال و انتقادی و همچنین مکتب امنیت انسانی، توسعه مقدم بر امنیت است؛ به این معنی که در آن‌ها سایر مسائل و معضلات از جمله امنیت نیز با نگاه توسعه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد. در عرصه عمل نیز به نظر می‌رسد امروزه در جوامع توسعه‌یافته این نگاه توسعه‌ای است که تعیین‌کننده خط‌مشی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها است و به تعبیری گفتمان‌های توسعه‌ای بر گفتمان‌های امنیتی غلبه دارند، اما چالش اصلی در زمینه برقراری نسبت میان امنیت و توسعه را بیشتر می‌توان در جوامع در حال توسعه مشاهده کرد؛ چراکه چالش دولت‌سازی در این کشورها باعث وجود ضعف‌های ساختاری در مسیر اجرای برنامه‌های توسعه شده است. همچنین احساس نفوذپذیری این کشورها از سوی

قدرت‌های جهانی در مسیر پیوستن به جریان توسعه، باعث اتخاذ رویکردهای سخت‌افزارانه به امنیت شده و دور باطل عدم توسعه را تکمیل کرده و این کشورها را در یک دوراهی نفس‌گیر برای صیانت از خود به قیمت هزینه کردن اقتصاد و بروز نارضایتی و اعتراض شهروندان یا وارد شدن در حوزه توسعه اقتصادی و در نتیجه ناامنی برای نظام سیاسی قرار داده است؛ بنابراین صحبت از نسبت میان امنیت و توسعه در این جوامع مقارن است با مفهوم امنیتی شدن توسعه؛ به گونه‌ای که توسعه تحت تأثیر ملاحظات امنیتی قرار می‌گیرد. بر اساس این تئوری، انتظار می‌رود دولت‌ها از امنیتی کردن توسعه برای کنترل شرایط توسعه شبیه به برگ برنده‌ای در کشمکش بر سر تخصیص منابع استفاده کنند. به این ترتیب در سطح ابتدایی به واسطه وجود زمینه جنگ‌ها و منازعات داخلی، ارتقای امنیت، بخش مهم و ابتدایی توسعه اجتماعی خواهد بود. در این سطح هزینه‌های سنگینی برای توسعه به وجود می‌آید، ولی باید به خاطر داشت که در این مرحله، ترویج امنیت ابزاری مهم برای توسعه است. در سطح دیگر، الگوهای جامع توسعه یک عنصر مهم برای اجتناب از منازعات خواهند بود؛ بنابراین در این مرحله، توسعه ابزاری مهم برای دستیابی به امنیت است. این چرخه را می‌توان چرخه فضیلت امنیت و توسعه دانست، چراکه سطح بالایی از امنیت منجر به توسعه و توسعه بیشتر باعث ارتقای امنیت می‌شود؛ اما مشکل اینجا است که در بیشتر کشورها این چرخه به راحتی شکسته می‌شود؛ زیرا دستیابی به سطح نسبتاً بالایی از امنیت بدون تجربه یک رشد اقتصادی یا حتی سطح بالایی از امنیت و رشد اقتصادی، اما نه با یک رشد فراگیر آسان است، در حالی که امکان منازعه بالقوه همچنان باقی می‌ماند و امنیت جامع حاصل نمی‌شود. این ترکیب از استدلال‌ها به این معنی است که چرخه ضعف (فقدان توسعه منجر به منازعه و وجود منازعه منجر به فقدان توسعه) به راحتی می‌تواند در این کشورها ظهور کند. راه برون‌رفت از چرخه ضعف امنیت و توسعه در این کشورها، تلاش برای تکمیل چرخه فضیلت امنیت و توسعه است (شکل شماره ۱ و ۲). به این معنی که گفتمان امنیتی در این جوامع پس از تأمین امنیت ابتدایی باید امنیت را ابزار توسعه قرار داده و به دنبال توسعه اجتماعی باشد و در مرحله بعد با حاکم کردن گفتمان توسعه‌ای در مسیر توسعه جامع حرکت کند که این مسئله خود باعث فراهم آمدن امکان دستیابی به امنیت

پایدار برای آن‌ها خواهد شد (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۵۴-۵۵۱).

شکل شماره ۱- چرخه ضعف امنیت و توسعه (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۵۵)

شکل شماره ۲- چرخه فضیلت امنیت و توسعه (خلیلی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۵۶)

توسعه‌نیافتگی هرکدام از مناطق می‌تواند امنیت انسانی درون آن‌ها را از یک طرف و امنیت ملی را از طرف دیگر، با چالش مواجه کند. این مسئله به‌ویژه در خصوص مناطق حاشیه‌ای و مرزی اثری مضاعف دارد؛ چون اگر مناطق حاشیه‌ای از توسعه عقب بمانند و سیاستمداران مشکلات و مسائل مردمان حاشیه را حل نکنند، ناگزیر مهاجرت از حاشیه به مرکز رخ خواهد داد و مهاجران مشکلات و معضلات مناطق حاشیه و توسعه‌نیافته را با

خود به مرکز خواهند آورد و در فاصله‌ای نزدیک‌تر به مرکز، حاشیه‌ای نوین خواهند آفرید که خطرات امنیتی این حاشیه‌ها به مراتب بیشتر از نوع قبل خواهد بود. علاوه بر این، خالی شدن مناطق مرزی و حاشیه‌ای کشور از جمعیت، آسیب‌پذیری مرزها و در نتیجه امنیت ملی را افزایش می‌دهد (خضری و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۴).

توسعه و امنیت در مناطق مرزی با توسعه و امنیت داخلی حاوی چند نکته مهم است:

الف) امنیت و توسعه در مناطق مرزی با ضریب همبستگی بالا، دارای رابطه مستقیم و دوسویه با یکدیگر می‌باشند. به عبارت دیگر، توسعه و امنیت در مناطق مرزی تأثیرات متقابلی بر هم دارند، به گونه‌ای که هر اقدامی در فرایند تحقق توسعه، تأثیرهای مستقیمی بر فرایند تحقق امنیت می‌گذارد و برعکس. به این ترتیب مناطق دارای شاخص‌های بالای توسعه از ضرایب امنیتی بالاتری نسبت به مناطق توسعه‌نیافته‌تر برخوردارند.

ب) بین عوامل کالبدی و عوامل غیرکالبدی امنیت و توسعه، تأثیرهای مستقیم و متقابلی وجود دارد؛ بنابراین تأثیرهای پیچیده و متقابل این عوامل بر هم نظام یا سیستمی را تشکیل می‌دهد که هرگونه اقدامی در تقویت هر یک از عوامل مزبور، تأثیرات متقابلی را بر عوامل دیگر می‌گذارد. این به آن معنا است که هرگاه در منطقه‌ای طرح‌های توسعه فیزیکی مانند احداث تأسیسات تولیدی صنعتی، کشاورزی، تجاری و خدماتی به مورد اجرا گذاشته می‌شود، شاخص‌های توسعه غیرفیزیکی همچون سواد، همگرایی اجتماعی و فرهنگی، همگرایی با دولت مرکزی و نیز شاخص‌های امنیت، مانند میزان بزهکاری و عبور غیرقانونی از مرز و آنچه به‌طور عمومی ناامنی خوانده می‌شود را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در نتیجه، می‌توان تصریح کرد که هرگاه ناامنی در منطقه گسترش یابد و جو آرام و امن لازم برای توسعه آن منطقه محقق نشود، عوامل و عناصر مؤثر بر توسعه از آن منطقه کوچ کرده و منطقه با شرایط توسعه‌نیافتگی مواجه می‌گردد.

ج) امنیت و توسعه در مناطق مرزی ارتباط مستقیم و متقابلی با توسعه و امنیت

ملی دارد و هر اقدام مؤثر بر امنیت یا توسعه مناطق مرزی، تأثیرهایی با نسبت‌های متفاوت بر توسعه و امنیت ملی می‌گذارد. اقداماتی که بر توسعه و امنیت ملی اثر می‌گذارند نیز به نسبت‌های متفاوت بر توسعه و امنیت مناطق مرزی مؤثرند. به عبارت دیگر، توسعه در مناطق مرزی نقش تعیین‌کننده‌ای در فرایند تحقق امنیت فراگیر در کل جامعه دارد.

د) تحقق رابطه منطقی میان امنیت و توسعه در مناطق مرزی، مستلزم توجه خاص و جامع‌نگر به مؤلفه‌های توسعه‌ای مؤثر بر امنیت و مؤلفه‌های امنیتی مؤثر بر توسعه است. چنین ارتباطی مستلزم برخورداری از دیدگاهی منسجم و نظام‌مند میان دو مؤلفه توسعه و امنیت است و عدم تعادل منطقه‌ای-فضایی میان مناطق مرکزی (مرکز) و مرزی (پیرامون) منجر به کاهش امنیت مطلوب در مناطق مرزی می‌گردد.

ه) برنامه‌ریزی توسعه در مناطق مرزی مستلزم توجه به سطوح محلی و منطقه‌ای، ملی، فراملی و جهانی امنیت بوده و هرگونه برنامه‌ریزی توسعه در مناطق مرزی، مستلزم تأمین زیرساخت‌های امنیتی لازم (تأسیسات دو منظوره نظامی و عمرانی) متناسب با مقتضیات زمانی و مکانی است. میان سلسله‌مراتب توسعه‌ای و سلسله‌مراتب امنیتی مناطق مرکزی و مناطق مرزی، رابطه متقابل وجود دارد. برقراری چنین رابطه‌ای تحقق تعادل توسعه‌ای و تعادل امنیتی را فراهم می‌آورد. از این جهت، توسعه در مناطق مرزی توجه به ابعاد فیزیکی و غیرفیزیکی را می‌طلبد و مناطق مرزی به مثابه یک جزء یا زیرسیستم از سیستم کل کشور، در صورتی می‌تواند به وظایف خود هماهنگ و معتدل عمل کند که اجزا و عناصر درونی آن بتوانند به طور مداوم تعاملات لازم بین خود را برقرار سازند (ولی-وندزمانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۵-۳۴).

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق کاربردی و روش آن توصیفی و تحلیلی است. برای مطالعه وضعیت شاخص‌های توسعه در مناطق مرزی غربی کشور از مجموعه شاخص‌های ارزیابی برنامه ششم توسعه کشور که توسط سازمان آمار تهیه و منتشر شده است استفاده گردید. با

توجه به بررسی آماری شاخص‌هایی انتخاب گردید که داده‌های آن در دسترس بود. داده‌های مورد مطالعه نیز از اسناد و مدارک موجود در سازمان آمار (سرشماری ۱۳۹۵)، سازمان برنامه و بودجه (۸-۱۳۹۷) گردآوری شده است. در مجموع ۱۴ شاخص جامع و ترکیبی استخراج گردید. جدول زیر شاخص‌های مورد مطالعه نمایش داده شده است. جدول (۲)

جدول (۲): شاخص‌های ترکیبی مورد مطالعه

ردیف	عنوان شاخص	علامت اختصاری
۱	میزان اشتغال خالص	(NER)
۲	میزان اشتغال عمومی	(GER)
۳	میزان اشتغال جمعیت فعال	(ER)
۴	بار معیشتی	(SL)
۵	میزان واقعی فعالیت	(NAR)
۶	بار جمعیتی یا بار اقتصادی	(PL)
۷	نسبت بستگی واقعی یا بار تکفل خالص	(NDR)
۸	نسبت بستگی سنی یا بار تکفل ناخالص	(GDR)
۹	میزان عمومی بیکاری	(G,Unem,R)
۱۰	میزان خالص بیکاری	(G,Unem,R)
۱۱	میزان بیکاری جمعیت فعال	(Unem,R)
۱۲	نسبت جوانی	(Y R)
۱۳	نسبت سالمندی	(A R)
۱۴	نسبت جنسی	(G R)

منبع: مرکز آمار کشور و محاسبات نگارندگان

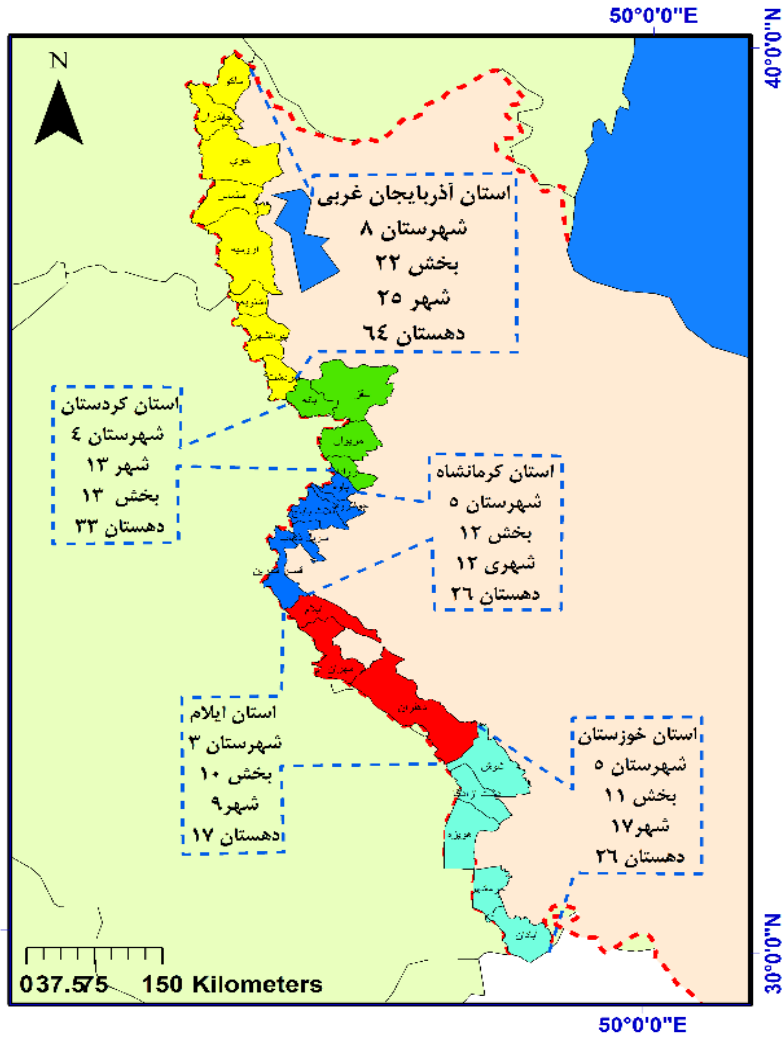
همچنین جهت تجزیه و تحلیل این داده‌ها و اطلاعات از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره ویکور استفاده شده است که ساختار و مراحل اجرای آن به شرح زیر است. جدول (۳)

جدول شماره‌ی (۳) ساختار مدل ویکور

تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس n آلترناتیو و k شاخص
محاسبه وزن شاخص‌ها بر اساس آنتروپی یا روش ahp
تعیین بالاترین ارزش f_i^* و پایین‌ترین ارزش f_i^- توابع معیار در صورتی که $i=1, \dots, n$ باشد.
محاسبه ارزش S_j و R_j برای $j=1, \dots, n$ که به صورت زیر تعریف می‌شوند:
$f_i^* = \max_j f_{ij}; \quad f_i^- = \min_j f_{ij}$ $S_j = \sum_{i=1}^n w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-}; \quad R_j = \max_i \left[w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \right]$
مقدار Q_j را برای $j=1, \dots, J$ به طریق زیر محاسبه کنید:
$Q_j = v \cdot \frac{S_j - S^-}{S^* - S^-} + (1-v) \cdot \frac{R_j - R^-}{R^* - R^-}$
$S^* = \max_j S_j; \quad S^- = \min_j S_j; \quad R^* = \max_j R_j; \quad R^- = \min_j R_j$
رتبه‌بندی گزینه‌ها بر مبنای میزان Q_i

معرفی محدوده مورد مطالعه

در این مقاله کلیه شهرستان‌های مرزی واقع در غرب کشور مورد بررسی قرار گرفته است. این مناطق از نظر مقیاس اثرگذاری امنیتی بااهمیت‌ترین مناطق کشور به شمار می‌رود و در طول تاریخ کشور همیشه یک مبدأ عملیاتی و محل تجمع قوا بوده؛ به همین علت تأثیر غیرقابل انکاری بر امنیت ملی و تمامیت ارضی کشور داشته و نسبت به مناطق مشابه خود از ویژگی‌های خاصی برخوردار است (حسین‌پور، ۱۳۸۸: ۸۶). شکل (۳)

شکل شماره (۳): موقعیت شهرستان‌های مرزی غرب کشور

مرزهای غربی کشور یکی از طولانی‌ترین مرزهای کشور است که در همسایگی کشورهای خاورمیانه می‌باشند و همواره با درگیری‌های داخلی مواجه بودند؛ بنابراین مطالعه وضعیت امنیت این مرزها و شناسایی نقاط ضعف توسعه در این مناطق جهت تحقق امنیت پایدار ملی لازم و ضروری است.

بحث و یافته‌ها

بررسی وضعیت شاخص‌های توسعه در شهرستان‌های مورد مطالعه:
 نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات برای شهرستان‌های مرزی به صورت
 جدول زیر محاسبه شد. جدول (۴)

جدول (۴): وضعیت هر یک از شهرستان‌های مرزی با توجه به شاخص‌های توسعه

شهرستان	si	Ri	qi	جایگاه	شهرستان	si	Ri	qi
یون	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	آبدانان	□□□□□	□□□□□	□□□□□
نه	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	ایذه	□□□□□	□□□□□	□□□□□
غرب	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	آبدان	□□□□□	□□□□□	□□□□□
ی	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	قصر شیرین	□□□□□	□□□□□	□□□□□
فاز	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	اهواز	□□□□□	□□□□□	□□□□□
اول	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	ایوان	□□□□□	□□□□□	□□□□□
وان	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	اندیمشک	□□□□□	□□□□□	□□□□□
جان	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	هفت گل	□□□□□	□□□□□	□□□□□
بکا	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□	کنگاور	□□□□□	□□□□□	□□□□□
گان	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	دهگلان	□□□□□	□□□□□	□□□□□
یزه	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	سرپل ذهاب	□□□□□	□□□□□	□□□□□
بدیه	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	ثلاث باباجانی	□□□□□	□□□□□	□□□□□
شیر	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	هرسین	□□□□□	□□□□□	□□□□□
ران	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	روانسر	□□□□□	□□□□□	□□□□□
شهر	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	ایلام	□□□□□	□□□□□	□□□□□
رمز	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	سندج	□□□□□	□□□□□	□□□□□
ش	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	پاوه	□□□□□	□□□□□	□□□□□
ند	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	کرمانشاه	□□□□□	□□□□□	□□□□□
هشهر	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	جوانرود	□□□□□	□□□□□	□□□□□
ناری	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	اسلام‌آباد غرب	□□□□□	□□□□□	□□□□□
ان	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	کامیاران	□□□□□	□□□□□	□□□□□
ملک	□□□□□	□□□□□	□□□□□	□□	چاپاره	□□□□□	□□□□□	□□□□□

استان	si	Ri	qi	جایگاه	شهرستان	si	Ri	qi
سلیمان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	مریوان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
ی	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	میاندوآب	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
کان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	پلدشت	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
قمر	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	شوط	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
ی	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	تکاب	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
ماه‌های	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	پیرانشهر	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
حنه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	اشنویه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
ره	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	چالدران	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
باد	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	بیجار	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
یه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	ماکو	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
بول	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	ارومیه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
هو	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	سردشت	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
زادگان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	سروآباد	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
شهر	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	نقده	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
هان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	قروه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
اس	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	دیواندره	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
شتر	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	شاهین دژ	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□

منبع: محاسبات نگارندگان

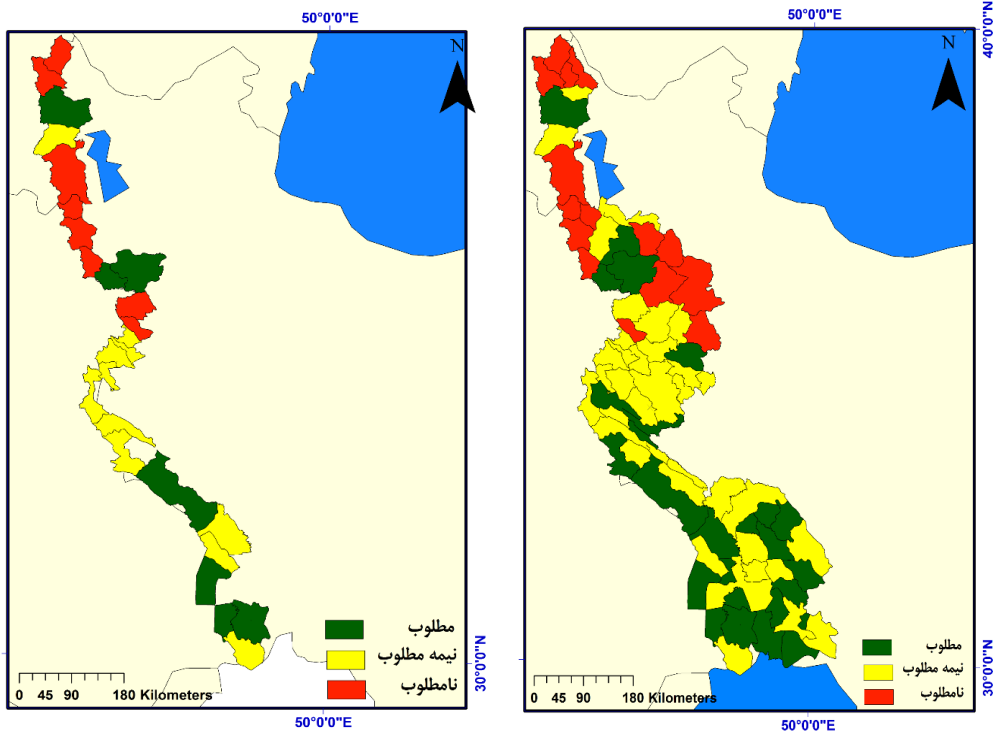
همان‌طور که در جدول نیز مشاهده می‌گردد، از مجموعه ۷۸ شهرستان در استان‌های مرزی کشور شهرستان کارون از استان خوزستان در جایگاه اول و شهرستان شاهین‌دژ در استان آذربایجان غربی در جایگاه آخر قرار گرفته است. نکته قابل توجه وضعیت شهرستان‌های آذربایجان غربی است. این استان یکی از مناطق محروم کشور است. همچنین در میان مرزهای غربی کشور این مرز بیشتر ناامن است. جدول (۵)

جدول (۵): وضعیت هر یک از شهرستان‌های مرزی با توجه به شاخص‌های توسعه

شهرستان	si	Ri	qi	رتبه	شهرستان	si	Ri	qi
آبادان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	سرپل ذهاب	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
بانه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	پاوه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
خوی	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	ایلام	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
هويزه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	جوانرود	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
نگارگان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	سلماس	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
سقز	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	مریوان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
دهلران	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	چالدران	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
ترمشهر	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	اشنویه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
شوش	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□	ماکو	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
مهران	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	سروآباد	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
سرشیرین	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	سردشت	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
ت آزادگان	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	پیرانشهر	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□
ارومیه	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□	□□	ثلاث باباجانی	□□□□□□	□□□□□□	□□□□□□

منبع: محاسبات نگارندگان

همان‌طور که در جدول نیز مشاهده می‌گردد، در میان ۲۶ شهرستان مرزی کشور شهرستان آبادان، بانه و خوی از استان‌های خوزستان، کردستان و آذربایجان غربی در جایگاه بهتری نسبت به دیگر شهرستان‌های مورد مطالعه داشته‌اند. همچنین شهرستان‌های سردشت، پیرانشهر و ثلاث باباجانی با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه دارای وضعیت بدتری می‌باشند. برای روشن شدن وضعیت هر یک از شهرستان‌های مورد مطالعه، در سیستم اطلاعات جغرافیایی با توجه به مقادیر محاسبه‌شده در مدل ویکور طبقه‌بندی گردید. شکل (۴)

شکل شماره (۴): وضعیت شهرستان‌های مرزی با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه

همان‌طور که در شکل نیز مشاهده می‌گردد، بیشتر شهرستان‌های جنوبی کشور در استان خوزستان و ایلام دارای وضعیت بهتری نسبت به مرزهای شمالی کشور است. این مناطق با توجه به برخورداری از ذخایر نفتی و همچنین تبادلات مرزی به نسبت دیگر استان‌های مرزی کشور دارای وضعیت بهتری است. در میان شهرستان‌های استان آذربایجان غربی شهرستان خوی و در میان شهرستان‌های استان کردستان نیز شهرستان‌های بانه و سقز در جایگاه بهتری قرار گرفته است.

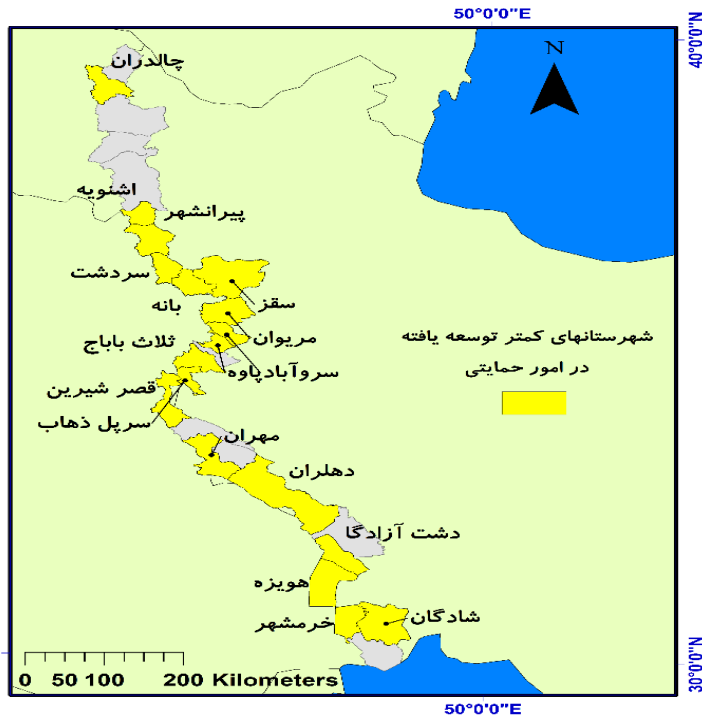
هیئت‌وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۸/۲/۲۰ بنا به پیشنهاد شماره ۱۷۲۵۷/۱۰۰ مورخ ۱۳۸۷/۲/۲۹ معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور و به استناد اصل یکصد و سی و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصویب نمود. جدول (۶)

جدول (۶): فهرست شهرستان‌های کمتر توسعه‌یافته در امور حمایتی طبق مصوبه سال ۱۳۸۸

استان	شهرستان‌های محروم
آذربایجان غربی	سردشت، اشنویه، چالدران، پیرانشهر، تکاب، شاهین‌دژ، بوکان، بلدشت، چاپاره، شوط
ایلام	دهلران، آبدانان، مهران، دره شهر، شیروان، چرداول و ملکشاهی
خوزستان	باغ ملک، شادگان، ایذه، دشت آزادگان، مسجدسلیمان، امیدیه، خرمشهر، هندیجان، لالی، اندیکا، رامشیر، گتوند، هفتگل، هویزه
کردستان	دیواندره، بانه، مریوان، سروآباد، سقز، دهگلان، بیجار
کرمانشاه	قصر شیرین، جوانمرد، سرپل ذهاب، گیلان غرب، پاوه، ثلاث باباجانی، دالاهو، روانسر

(منبع: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: ۱۳۸۸)

طبق این مصوبه ده شهرستان از شهرستان‌های استان آذربایجان غربی، هفت شهرستان از استان ایلام، چهارده شهرستان از استان خوزستان، هفت شهرستان از استان کردستان و در نهایت هشت شهرستان از استان کرمانشاه جز شهرستان‌های کمتر توسعه‌یافته کشور در سال ۱۳۸۸ شناخته شده‌اند. در تصویر زیر موقعیت مکانی این شهرستان‌ها نمایش داده شده است. شکل (۵)

شکل (۵): شهرستان‌های کمتر توسعه‌یافته در امور حمایتی طبق مصوبه سال ۱۳۸۸

با مقایسه، تصویر شماره ۴ با شکل شماره ۵ مشخص می‌شود بیشتر این شهرستان‌های مرزی از سال ۱۳۸۸ جز محدوده‌ها محروم و کمتر توسعه یافته در امور حمایتی کشور بوده‌اند. با این حال بعد از گذشت ده سال این مناطق هنوز از محرومیت رنج می‌برند.

بحث نتیجه‌گیری

رابطه بین توسعه و امنیت رابطه‌ای تأیید شده و درهم‌تنیده است و در تحقیقات و مطالعات متعدد، رابطه مستقیم بین امنیت و توسعه مورد پوشش قرار گرفته است. همان‌طور که نتایج تحقیق کریمی وفایی (۱۳۹۲) و سعیدی و خالی (۱۳۸۹) مؤید وجود رابطه بین توسعه و امنیت هستند. همچنین طبق یافته‌های ترکمان و جواهری (۱۳۹۳)، جغرافیای مرزهای شمال غرب و غرب کشور به‌عنوان پایگاهی امن برای گروهک‌های ضدانقلاب و تروریستی تلقی می‌شود که از این طریق می‌توانند اقدامات ضدامنیتی خود را با حاشیه اطمینان وسیع‌تری انجام دهند. در ضمن، تغییرات حاکمیتی و حزبی به وجود آمده در کشورهای همسایه این مناطق، استان‌های مرزی مورد اشاره کشور را به کانون‌های بحران خیز تبدیل کرده است؛ بنابراین تسلط همه‌جانبه در مناطق مرزی از ضروریات است، در عین حال پیشبرد و توسعه زیرساخت‌های همه‌جانبه در این مناطق اقلیت‌های قومی - مذهبی را بیش از پیش با نظام همراه کرده و می‌توان از آن‌ها به‌عنوان نیروهای بالقوه جهت رویارویی با هرگونه تهدیدهای احتمالی آتی بهره جست؛ بنابراین موضوعاتی نظیر دلایل توسعه نیافتگی این مناطق، چرایی پیوستن ساکنان مناطق مرزی به گروهک‌های ملی‌گرا یکی از موارد مهم و اساسی در جهت پیشبرد تحقق امنیت در این مناطق است؛ بنابراین این تحقیق بر آن بود تا به بررسی وضعیت توسعه یافتگی مناطق مرزی غرب کشور بپردازد. طبق یافته‌ها و نتایج به دست آمده حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها اکثر این مناطق مرزی از عدم توسعه و کمبود امکانات رنج می‌برند. همچنین با مقایسه مناطق مصوب معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور و به استناد اصل یک‌صدوسی و هشتم قانون در سال ۱۳۸۱ که به‌عنوان مناطق محروم شناخته شده‌اند به این

نتیجه رسیدیم که طی ۱۵ سال از این مصوبه این شهرستان‌ها هنوز نتوانسته‌اند شرایط خود را بهبود ببخشند. در اندک مواردی برخی از شهرستان‌ها که دارای بازارچه‌های مرزی مشترک با کشورهای همسایه هستند توانسته‌اند جایگاه توسعه خود را بهبود بخشیده و در میان شهرستان مرزی مورد مطالعه جایگاه بهتری داشته باشند. طبق شکل شماره (۳) بیش از ۸۰ درصد این شهرستان‌ها هنوز هم در وضعیت محروم به سر می‌برند که این زمینه‌ساز بروز مشکلات عدیده‌ای در این مرزها خواهد بود. علاوه بر ایجاد ناامنی در کشور و اختلال در نظم عمومی هزینه‌های فراوانی جهت ایجاد امنیت در این مناطق نیز دربردارد؛ بنابراین جهت جلوگیری از عدم تعادل در مناطق کشور لزوم توجه جدی مسئولین به این مناطق، اعطای تسهیلات و بودجه‌های مکفی باید جهت پیشرفت اقتصادی و اجتماعی در این مناطق گام بردارد.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- آدمی، علی؛ خضریان، مهدی؛ عباس‌زاده، هادی و یزدان‌پناه، مهدی (۱۳۹۰) الزامات گذار به امنیت ملی پایدار، دو فصلنامه علمی و پژوهشی دانش سیاسی، سال ۷، شماره ۲، پاییز و زمستان پیاپی، صص ۲۷-۵.
- بذرافشان، جواد؛ طولابی‌نژاد مهرشاد (۱۳۹۵) تحلیل اثرات و کارکردهای سرمایه اجتماعی در امنیت پایدار روستاهای مناطق مرزی بخش مرکزی شهرستان سراوان، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۱۶ (۴۱): ۷۶-۵۵.
- تقوایی، مسعود و صبوری، محمد (۱۳۹۱) تحلیل تطبیقی سطح و میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی شهرستان‌های استان هرمزگان، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۲۳، پیاپی ۴۶، شماره ۲، صص ۶۸-۵۳.
- تقوایی، مسعود و صالحی، مریم (۱۳۹۲) سنجش سطوح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان همدان (با تأکید بر رویکرد تحلیل منطقه‌ای)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۳، شماره ۱۱، صص ۳۰-۱۹.
- توکلیان، ابراهیم؛ ایزدی، علی و توکلیان، یاسر (۱۳۹۱) مرز، امنیت و راهکارهای ایجاد امنیت در مرزها، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت، چالش‌ها و رهیافت‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- جلالیان، اسحاق و ویسیان، محمد (۱۳۹۷) بررسی امنیت پایدار در شهر مرزی سردشت از دیدگاه کارشناسان امنیتی، پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، دوره ۶، شماره ۱، صص ۱۴۵-۱۲۷.
- حسین‌پور پویان، رضا (۱۳۸۵) بررسی و تحلیل ملاحظات امنیتی و ژئوپلیتیکی مناطق استراتژیک تهران، مطالعات موردی (منطقه شمال غرب)، فصلنامه آفاق امنیت، شماره اول، مؤسسه مطالعات کاربردی تهران.
- حیدری ساربان، وکیل و یاری حصار، ارسطو (۳۹۸) تبیین رابطه پایداری اقتصادی با تقویت امنیت مرزی مناطق روستایی مطالعه موردی: شهرستان گرمی، علوم و فنون مرزی، شماره ۲۸ (۲۹ تا ۴۷).
- خضری، محمد؛ فرجی راد، خدر؛ قاسمی، محمد (۱۳۹۶) پیامدهای امنیتی ناموزونی توسعه منطقه‌ای در ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۲۰، شماره ۴، صص ۱۸۵-۱۵۹.
- خلیلی، رضا (۱۳۸۶) تبارشناسی مطالعات امنیتی در ایران، مطالعات راهبردی، شماره ۳۶، ۲۷۹-۳۲۱.
- خلیلی، رضا؛ بنی‌هاشمی، میرقاسم؛ قلی‌پور، محسن (۱۳۹۸) امنیت و توسعه، تأثیر گفتمان‌های امنیت ملی بر برنامه‌های توسعه در جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۷، شماره ۴، صص ۵۸۰-۵۴۹.
- رحمانی فضلی، عبدالرضا و سعیدی، عباس (۱۳۹۴) پیوستگی توسعه و امنیت مناطق مرزی جستاری در مفهوم‌شناسی، نشریه جغرافیا، سال ۱۳، شماره ۴۷، صص ۳۳-۷.

- رحمتی، منصور؛ محمدی حمیدی، سمیه؛ حسینی، سید مصطفی و رضاییان قیه‌باشی، احد (۱۳۹۸) تحلیل فضایی شاخص‌های سرقت استان‌های مرزی در راستای امنیت پایدار، پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، (۳)، ۷، ۱۰۹-۷۹.
- رحیمی، علیرضا (۱۳۹۶) استراتژی‌های ملت‌سازی و توسعه ناموزون در ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۲۰، شماره ۴، صص ۱۰۱-۶۵.
- سرور، رحیم؛ محمدی حمیدی، سمیه و ویسیان، محمد (۱۳۹۳) بررسی شاخص‌های توسعه در مناطق مرزی در راستای تحقق امنیت پایدار (مطالعه موردی شهرستان‌های مرزی استان آذربایجان غربی)، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال دوم، شماره هفتم، صص ۵۴-۲۵.
- سعیدی، علی‌اصغر و اسماعیل‌زاده، خالد (۱۳۸۹) مرزها و امنیت اجتماعی، چالش‌های فراروی امنیت در مناطق مرزی و راهکارهای اجرایی آن، نشریه دانش انتظامی کردستان، شماره ۴، صص ۲۸-۱.
- سلطانی، ناصر و تقی‌لو، علی‌اکبر (۱۳۹۸) تأثیر شاخص‌های توسعه بر ثبات جمعیتی جوامع مرزی مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی، فصلنامه پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، دوره ۷، شماره ۴، صص ۱۸۴-۱۵۵.
- شاپوری، مهدی؛ مسوی شغایی، مسعود و سلطانی‌نژاد، احمد (۱۳۹۶) نسبت امنیت و توسعه، الزامات سیاست خارجی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۲۰، شماره ۲، صص ۳۱-۷.
- صارمی، حمیدرضا (۱۳۸۹) تحلیل نقش مسائل اجتماعی در ناامنی شهرها از دیدگاه اسلام، نشریه هویت شهر، سال چهارم، شماره ۶، صص ۱۱۸-۱۰۷.
- علوی قصونی، سید جواد؛ میره‌ای، محمد و سید عباس، احمدی (۱۳۹۶) پیوندهای امنیت و توسعه ناحیه‌ای در مناطق جغرافیایی ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۱۳، شماره ۱، صص ۱۴۵-۱۲۵.
- عندلیب، علیرضا (۱۳۸۰) نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران، تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد، دوره عالی جنگ.
- فرجی راد، خدر؛ عامری، محمدعلی و موسوی، سید رحیم (۱۳۹۸) درآمدی بر امنیت توسعه‌گرا و توسعه امنیت‌زا با تأکید بر نقش نهاد پلیس، تهران: پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی.
- قربانی سپهر، آرش؛ قربانی سپهر، پریسا و دانشور، پروین (۱۳۹۸) تهدیدهای امنیتی مانعی در تحقق توسعه پایدار مناطق مرزی، نمونه پژوهی: جنوب شرق کشور، فصلنامه جغرافیای نظامی و امنیتی، سال ۲، شماره ۶، صص ۱۴۶-۱۱۳.
- کریمی، مرتضی و وفایی، علی‌اکبر (۱۳۹۲) امنیت‌سازی با توسعه پایدار در مناطق مرزی (مطالعه موردی، شهر مریوان)، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۴، شماره ۱۵، صفحه ۹۵-۱۱۲.

- محمدی، علی و امیری، یاسر و جوهر، محمود (۱۳۹۳) اولویت‌بندی وضعیت شاخص‌های امنیت اجتماعی و رتبه‌بندی استان‌های کشور از نظر سطح امنیت اجتماعی با استفاده از روش تحلیل رابطه‌ای خاکستری (GRA) انتظام اجتماعی سال ششم، شماره ۳، صص ۳۴-۷.
- مشکینی، ابوالفضل؛ محمدی حمیدی، سمیه و ویسیان، محمد (۱۳۹۶) بررسی توسعه‌یافتگی استان‌های مرزی در راستای امنیت پایدار با استفاده از مدل ویکور، فصلنامه علمی علوم و فنون مرزی، ۶ (۲)، صص ۱۶۹-۱۴۷.
- معزی، علی و وثوقی، سعید (۱۳۹۷) نسبت امنیت و توسعه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه سیاست جهانی، دوره ۶، شماره ۲، صص ۵۴-۲۷.
- نظم‌فر، حسین و پادروندی، بهزاد (۱۳۹۲) بررسی و تحلیل سطح برخورداری شهرستان‌های استان چهارمحال و بختیاری از شاخص‌های توسعه با استفاده از مدل تاپسیس فازی، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال چهارم، شماره ۱۴، صص ۱۲۲-۱۰۳.
- نکویی، شهربانو؛ چیت‌ساز، محمدعلی و حجازی، سید ناصر (۱۳۹۸) بررسی عدالت اجتماعی و عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر توسعه پایدار شهرستان تربت‌جام، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال یازدهم، شماره سوم، صص ۳۵-۲۳.
- ولی‌وندزمانی، حسین؛ متقی، افشین و گلثومیان، حمیدرضا (۱۳۹۸) تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه نواحی مرزی مطالعه موردی: دهستان‌های شهرستان تربت‌جام، پژوهش‌نامه مطالعات مرزی، دوره ۷، شماره ۴، صص ۶۰-۲۴.
- هاشمی، سید مصطفی؛ علی‌پور، عباس و فتحی، امیر (۱۳۹۸) همبستگی تهدیدهای امنیتی-دفاعی با سطوح توسعه در استان کردستان با رویکرد آمایش سرزمین، فصل‌نامه آمایش محیط، شماره ۴۵، صص ۲۲۳-۱۹۹.
- همتی، علیرضا و پذیرا، عبدالرحیم (۱۳۹۷) توسعه پایدار روستایی در ایران بر پایه مطالعات محققان داخلی، دومین کنفرانس بین‌المللی مهندسی آب و محیط زیست، تهران، صص ۹-۱.

ب. منابع انگلیسی

- Bilgin, p., (2003). Individual and Societal Dimensions of Security, Bilkent university Turkey, Department of International Relation, International Studies Review 5, pp.203-222.

